

Сашка БОГЕВСКА-КАПУАНО

Приказ на книга

**Е. КАСАПОВА, АРХИТЕКТУРАТА НА ЦРКВАТА СВ. ДИМИТРИЈА -
МАРКОВ МОНАСТИР, Скопје - Каламус 2012**

(1 том, 408 стр., ISBN 978-9989-2758-9-0)

Трудот на Елизабета Касапова објавен под наслов *Архитектурата на црквата Св. Димитрија - Марков Манастир*, во издаваштво на Каламус Скопје (2012 год.), е интегрална верзија на докторската дисертација со ист наслов одбранета на Филозофскиот факултет при Универзитетот “Св. Кирил и Методиј” во Скопје во 2010 год.

Книгата е содржана во еден том, со тврди корици, и брои 307 страници текст на македонски јазик, 10 страници резиме на англиски јазик и 64

страници колор и црно-бели илустрации. Трудот е, исто така, збогатен со многубројни цртежи на архитектурата на проучуваниот споменик, но и на спомениците што служат за компарација. Користената литература е поместена на крајот на книгата (стр. 387-405), а истата не содржи индекси.

Содржински, книгата е поделена на четири дела на кои им претходи Вовед. Завршните забелешки се поместени во Заклучок. Како што најавува авторот во воведниот дел, цел на истражу-

вањата на овој труд е архитектурата на главната црква (католикон) Св. Димитрија на Марковиот Манастир, кој датира од 14 век и е задужбина на кралевите Волкашин и Марко. Иако главната црква е опкружена со други конструкции што го сочинуваат манастирскиот комплекс, авторот ги исклучува овие конструкции од студијата поради нивно хронолошко оддалечување од средновековната црква. Освен старата трпезарија, која датира од 14 век, но не е проучена во овој труд, другите конструкции се чини дека датираат од крајот на 19 или почетокот на 20 век. Немајќи цврсти докази дека истите се градени на средновековни темели, Елизабета Касапова ги наведува различните делови на овој комплекс и публикува план на манастирот кој е од затворен тип (сл. 6), без подетално да се задржи на нивните архитектонски или функционални карактеристики. И покрај оградувањето на авторот од потемелно задржување на споредните објекти на манастирот, кратко потсетување на традиционалните византиски манастири и нивните компоненти е дел што заслужува место во Воведот. Местоположбата на манастирот во близина на река укажува на традиционалното одбирање на местоположбата на овие фондации. Конаците и трпезаријата се, исто така, составен дел на традиционалните општожителски манастири (види: A. K. Orlandos, *Μοναστηριακή 'Αρχιτεκτονική*, Атина 1927 ; Ch. Giros, « Remarques sur l'architecture monastique en Macédoine orientale », *Bulletin de correspondance hellénique* 116/1 (1992), p. 409-443 ; J. Lafontaine-Dosogne, « Aspects de l'architecture monastique à Byzance du VIIIe au Xe siècle: topographie et disposition liturgique », *Revue bénédictine* 103 (1993), p. 186-208 ; и др.). Присуството на стражарница која во Марковиот Манастир датира од 19 век, е сепак стандардна компонента на манастирските комплекси, забележана во средновековните типичи како оној на Лавра, Богородица Кехаритомене, Мамас и Хелиу Бомон (види : J. Thomas, A. Constantinides-Hero, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Washington 2000 (Dumbarton Oaks Studies 35), p. 228, 684-685, 1003-1004, 1060-1061).

Во овој воведен дел на книгата на Касапова, споменати се, исто така, и други објекти (цркви) кои се надвор од манастирскиот комплекс, а кои поради географската близина и хронолошка одредница најверојатно осцилирале спрема Марковиот Манастир и влегувале во неговата сакрална топографија. Станува збор за црквите Св. Никола, Св. Архангели и Св. Богородица. И овие соседни споменици не се цел на подетална анализа во трудот. Краток осврт на литературата чиј предмет е токму сакралната топографија (хиеротопија) би им била од помош на идните автори, кои

се стремат да се занимаваат со оваа тема (види : A. M. Lidov (éd.), *Иеротопия : Исследования Сакральных Пространств : Материалы международного симпозиума*, Москва 2004 ; S. Smolčić-Makuljević, « Сакрална топографија манастира Трескавца », *Balkanica* 35 (2004), p. 285-322 ; A. M. Lidov (éd.), *Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, Москва 2006 ; A. M. Lidov, *Иеротопия : сравнительные Исследования Сакральных Пространств*, Москва 2009 ; A. M. Lidov, *Новые Иерусалимы : иеротопия и иконография сакральных пространств*, Москва 2009 ; и др.)

Во првиот дел на трудот најнапред е поместен преглед на досегашните истражувања на архитектурата на Марковиот Манастир. Авторот хронолошки го излага интересот најпрво на љубопитните патописци од 19 век, чии забелешки имаат клучна улога во одгатувањето на деловите од живописот кои подоцна биле премачкани, а потоа се задржува и на научниот интерес за Марковиот Манастир. Со право Елизабета Касапова ги изостави студиите што се однесуваат исклучиво на сликарството, што не е предмет на нејзините истражувања, а детално ги разгледува архитектонските научни согледувања на нејзините претходници. Овој дел е збогатен и со илустративен материјал што го објавиле претходните истражувачи на црквата, што дава вистински историографски преглед на нивната работа. Имајќи предвид дека последната пообемна студија за архитектурата на Марковиот Манастир датира од 1925 год. (Ј. Мирковиќ, Ж. Татиќ, *Марков Манастир*, Нови Сад 1925), авторот сосема легитимно и посветува нова студија на оваа проблематика.

Вториот дел на книгата го опфаќа деталниот опис на денешната состојба на архитектурата на главната црква. Фината дескрипција на хоризонталниот и вертикалниот план на црквата го запознава читателот со функционалните и структурни елементи, кои го сочинуваат архитектонското ткиво на споменикот. Црквата е хоризонтално составена од нартекс (припрата), наос (кораб) и олтарен простор. Специфика на истата е присуство на два столба во западниот дел, кои го делат просторот на припратата од оној на коработ. Отсуството на полни сидови меѓу припратата и коработ на ниво на основата му дава голема флуидност на овој простор. Делот што се занимава со олтарниот простор дава опис на составните делови (олтар, проскомидија и ѓаконикон), но кратко потсетување на генезата на трипартитниот византиски олтарен простор би била од корист за аматерите на византиската архитектура (види на пр. Y. D. Varalis, « Prothesis and Diakonikon: Searching the Original Concept of the Subsidiary

Spaces of the Byzantine Sanctuary», in A. M. Lidov (éd.), *Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, Москва 2006, p. 282-298 со постара литература).

Вертикалниот план на црквата Св. Димитрија, исто така, ги потенцира трите функционални дела на црквата. Главниот кораб достигнува најголема висина и е покриен со купола на тамбур, која е поставена на четирите крака од впишаниот крст. Олтарниот простор и припратата поседуваат помала висина и се покриени со апсидална конха и слепа купола. Хиерархиски значи во конструкцијата на Св. Димитрија е валоризиран главниот кораб како примарен молитвен простор, кој е најголем по димензии и највисок во споредба со другите два дела. Освен внатрешното обликување, посебно поглавје му е посветено и на надворешното обликување на црквата. Извршена е детална дескрипција на сите четири фасади, а во прилог се дадени голем број цртежи изработени од авторот, кои детално ја пренесуваат денешната состојба на фасадите, градежниот материјал и техниките на градење, како и камената пластика забележана во внатрешноста и надворешноста на црквата.

Третиот дел на студијата на Елизабета Касапова е од посебен интерес за истражувачите на Марковиот Манастир поради прилично уверливата реконструкција на првобитната состојба на главната црква. Истата, како што веќе споменавме, има претрпено повеќе преправки и модификации, особено на фасадните делови. Внатрешните промени се однесуваат на затворањето на неколку прозорски отвори, но и на трансформациите на иконостасот. Што се однесува до фасадите на црквата, јужната се чини најкомплексна, не само поради интервенциите во ѕидаријата и пресликувањето на јужниот влез, туку и поради додавањето на една правоаголна капела токму пред јужниот влез во временски период кој сè уште не е доволно прецизиран. Оваа капела постоела до 1963-64 кога истата е срушена за време на конзерваторските работи. Освен посигурното датирање на капелата, истата создава полемика во научните кругови и поради нејзината намена-функција во склоп на споменикот. Како што добро потсетува Елизабета Касапова на стр. 176-178, белешка бр. 228, авторите што се занимавале со архитектурата и сликарството на Марковиот Манастир даваат различни мислења за функцијата на истата; некои ја нарекуваат “капела” или “параклис”, други “исповедалница” а трети “крстилница”. Решението што го предлага Касапова за намената на оваа капела е доста уверливо. Откако авторот ја отфрла можноста за постоење крстилница и исповедалница на јужниот влез, многу логично се наметнува мислењето дека истата можела да има

комеморативна функција, за што зборува и иконографската програма на јужниот портал, кој ги величи кралевите Волкашин и Марко како ктитори на манастирот. Ваквото мислење за намената на оваа капела е поддржано и од други автори (види: С. Богевска, « Les peintures murales du monastère de Marko : un programme iconographique au service de la propagande royale », dans Q. Cazes, Ch. Prigent (éd.), *Culture des commanditaires*, Actes de la journée d'étude tenue à l'Université de Paris 1, 13 mai 2011, p. 1-21 со примери од зачуваните манастирски типичи; online: <http://hicsa.univ-paris1.fr/page.php?r=133&id=500&lang=fr>).

Касапова ја одредува изградбата на капелата ни многу рано (веднаш по изградбата на црквата) ни многу доцна (19 век) и со резерва предлага истата да се датира во 16 или 17 век. Целата оваа расправа за датирањето и намената на јужната капела, која е поместена во белешката бр. 227, е доволно сериозна и научно одржлива дискусија која заслужува свое место во корпусот на текстот.

Последниот четврти дел на книгата ги дава типолошките и стилски карактеристики на црквата Св. Димитрија преку компарација со голем број други споменици и ја сместува во архитектонските доцновизантиски текови. Преку анализа на хоризонталниот план, авторот посочува дека црквата е од типот на впишан крст со купола, петострана апсида на исток и нартекс на запад. Внатрешното уредување на истата поседува пооригинални решенија. Станува збор за флуидноста меѓу просторот на припратата и оној на коработ одвоени само со еден пар столбови, решение кое не е често застапено во византискиот свет. Анализата на вертикалниот план, исто така, покажува дека црквата Св. Димитрија не е инспирирана од конкретен модел туку слободно интерпретира веќе постоечки решенија, приспособени на потребите на споменикот и на желбата на неговите ктитори. Мноштвото планови и илустрации на цркви од византискиот свет поместени во овој дел на трудот се од непроценливо значење за непречено следење на компарациите и аргументите на Касапова, правејќи ја нејзината демонстрација доста уверлива. Крајното подпоглавје на овој четврти дел се осврнува на датирањето на архитектонските фази на Св. Димитрија. Елизабета Касапова предлага 1365-66 година да се смета за почеток на градежните работи, дата која одговара на еден историски момент: кралот Волкашин станува сопственик на Урош. Најверојатно по смртта на Волкашин, во 1371, кралот Марко се зафатил со отсликување на татковата задужбина и ги завршил сликарските потфати во 1376-77.

Краткиот заклучок на книгата се навраќа на најбитните карактеристики на архитектурата на

споменикот и претставува сиже на претходно расправаните проблематики.

Трудот на Елизабета Касапова е капитално дело што надополнува повеќе празнини во научните сознанија за архитектурата на главната црква на Марковиот Манастир. Освен фината дескрипција и уверливата анализа на секој архитектонски елемент, од непроценлива вредност на овој труд е обемиот компаративен материјал со кој лесно и уверливо се следат аргументите на авторот. Авторот се оградува од проучувањето на останатите делови на манастирскиот комплекс (трпезарија, кујна, мелница, стражарница, конаци...), како и

спомениците кои, иако надвор од манастирскиот двор, сепак му припаѓале на манастирското братство (црквите Св. Никола, Св. Архангели и Св. Богородица). Ваквата одлука е разбирлива од технички, како и научно-хронолошки причини, но сепак недостига за целосно разбирање на споменикот. Се надеваме дека авторот продолжува да ги продлабочува истражувањата на овие анексни делови на манастирот и дека наскоро ќе се публикува втор дел, кој ќе ги дополни нашите скромни сознанија за архитектурата и сакралната топографија на овој манастир.